
«At komme deres værdige og trængende Efterladte til Hjælp»

I TIDLIGERE TIDER

TRYGVE HOLMØY

trygve.holmoy@medisin.uio.no

Trygve Holmøy er seksjonsoverlege ved Akershus universitetssykehus og professor ved Universitetet i Oslo.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

Den niende mars 1872 døde distriktslege Jonas Collin Boye i Frosta av skarlagensfeber og tyfus, etter å ha blitt smittet i tjenesten. Hans kone pleiet ham på dødsleiet. Hun nedkom med deres sjette barn fire dager før mannen døde, og døde selv før måneden var omme. Bistand til seks etterlatte småbarn ble en sak for departement, konge og storting.

Våren 1872 varslet tidligere sogneprest Iver Nilsson von Hadeln Bull (1799–1885) amtmannen i Søndre Trondhjems Amt om den hjerteskjærende tragedien som hadde rammet hans datter Christiane Emilie (1834–72), hennes ektefelle distriktslege Jonas Collin Boye (1828–72) i Frosta distrikt og deres seks barn [\(1\)](#). Tidligere samme år hadde Jonas blitt smittet av skarlagensfeber og tyfus. Ifølge distriktslege Fleischer i nabodistriktet Stjørdal var det «uten tvivl på Gaarden Faanæs hvor Sygdommen i længere Tid hadde herjet» [\(1\)](#).

Både skarlagensfeber og tyfoidefeber (den gang kalt tyfus) var fryktede smittsomme sykdommer på 1800-tallet. I årene 1869–78 rapporterte norske leger om 9 186 dødsfall på grunn av skarlagensfeber [\(2, s. 26–27\)](#). Dette utgjorde hvert tiende dødsfall i landet. Kun «svindsot», som tuberkulose het i statistikken, samt lungebetennelse og «meningit, hjernebetendelse og børnekrampe» hadde høyere dødelighet. Tyfoidefeber tok i samme tiårsperiode livet av 4 019 personer, litt færre enn kreft, men flere enn hjerneslag og organisk hjertesykdom. Tyfoidefeber ble også kalt landfarsott og forråtnelsesfeber, eller nervefeber når sykdommen medførte fantasier og mental sløvheter.

«Den femte mars nedkom kona med deres sjette barn. Jonas hadde da vært syk i fire dager og hadde mistet bevisstheten. Fem dager senere døde han»

I stortingsproposisjon 22 fra 1872 «Angaaende Understøttelse af Statskassen til afdøde Distrikslæge i Frostens Lægedistrikt Jonas Collin Boyes efterladte 6 Børn» kan vi lese at Boye fortsatte å arbeide etter at han ble syk, og at hans ondartede tyfus utviklet seg til nervefeber (1). Den femte mars nedkom kona med deres sjette barn. Jonas hadde da vært syk i fire dager og hadde mistet bevisstheten. Fem dager senere døde han. Christiane Emilie pleiet sin syke ektefelle på dødsleiet, og delte værelse med ham også natten etter at han døde. Det fremgår ikke om hun ble smittet av Jonas, men hennes helsetilstand ble raskt redusert. Hun var ute av sengen på mannens begravelsesdag, men samme ettermiddag ble hun raskt dårligere: «Under disse Omstændigheder virkede Anstrengelse ved hendes Mands Pleie i Forbindelse med Bekymring for Børnenes Fremtid saaledes paa Fru Boye, at hun afgik ved Døden den 27de samme Maaned».

Astrid (1860–1911), Ragnvald (1864–1935), Dagny (1865–1945), Einar (1867–1904), Ivar (1869–1929) og (Jonas Emil (1872– 1946) hadde i løpet av tre uker mistet begge sine foreldre.

Distriktslegen

Jonas Collin Boye ble født i 1828 i Kristiansand (3, s. 50–51, figur 1). Faren Mathias Andreas Boye (1796–1872) var rektor ved byens katedralskole, redaktør og ordfører og i en kort periode stortingsmann før han ble tollkasserer i Kristiansund og Larvik. Jonas tok medisinsk embetseksamen i Kristiania i 1853. De neste årene var han marinelege i Kvitsjøen, sesjonslege ved Det Søndenfjordske Musketerkorps og praktiserende lege på Jevnaker, Hønefoss, Sparbu og Beitstad.

Figur 1 Jonas Collin Boye. Foto: Johan Rostad, via NTNU Universitetsbiblioteket / CC BY-SA 4.0

Sommeren 1860 giftet Jonas seg med prestedatteren Christiane Emilie Bull. Tre måneder senere ble han far for første gang (4). Det var imidlertid ikke Christiane Emilie, men Serianna Andersdatter Raadeplads (1830–ukjent) fra

Steinkjer som var mor til barnet, som ble adoptert bort.

Jonas fikk stillingen som distriktslege i Søndre Indherred i 1862 med krav om å bosette seg i Frosta (5, s. 120). Stillingen hadde blitt opprettet i 1851, og omfattet fra 1866 også Frosta. Kommunestyret bevilget en fast lønn på 80 spesidaler årlig. Til sammenligning var årlig gjennomsnittslønn på landsbygda 28 spesidaler for en tjenestekar og 12 spesidaler for en tjenestejente (6). Legen kunne i tillegg kreve 27 skilling for konsultasjoner og 1 spesidaler for sykebesøk – dersom pasienten kunne betale. Legen «nød intet Sallarium» fra pasienter som fikk fast understøttelse av fattigkassen (5). Disse utgjorde nesten 10 % av befolkningen (2), og de betalte kun for skyssutgifter (5). Pasienter med midlertidig støtte fra fattigvesenet slapp unna med 60 skilling uansett legens reisevei. På den annen side kunne legen kreve inntil fire spesidaler for amputasjoner og nedkomster (5, s. 118–120).

Livet som lege i et stort kystdistrikt var ikke ufarlig. Forgjengeren omkom da båten kantret i Trondheimsfjorden midtvinters i 1862 (5).

Stortingssaken

Omsorgen for personer som ikke kunne forsørge seg selv, var i 1872 kommunens ansvar, og den forventet at slektninger om mulig stilte opp. Embetsmenn kunne søke Stortinget om pensjon, og ofte bevilget de to tredeler av opprinnelig lønn – dog etter en individuell vurdering, ikke bare av alder og ansiennitet, men også flid og dyktighet i tjenesten (7). Enker etter embetsmenn, geistlige og offiserer hadde en viss dekning gjennom den såkalte Enkekassen, der disse yrkesgruppene hadde obligatorisk medlemskap (7). I dette tilfellet var det imidlertid ingen enke. Det var således ingen selvfølge for staten å yte økonomisk støtte til seks etterlatte barn.

«Alle beskrev Boye som usedvanlig pliktoppfyllende, kristeligsinnet og medfølende. Hans pliktoppfyllende embetsutøvelse var selve årsaken til at han hadde blitt smittet og at forløpet ble fatalt»

Dokumentene fra sakens videre gang vitner om en betydelig – om ikke samstemt – vilje til å hjelpe barna økonomisk, selv om de hadde utsikt til en arv på 400 spesidaler fra sin farfar, som døde få uker etter sin sønn (1). I april sendte Amtmannen morfarens «underdanige Ansøgning» videre til Departementet for det indre. Departementet la saken fram for Stortinget i en egen stortingsproposisjon:

«Den Kongelige Norske Regjærnings underdanige Indstilling af 13de December 1872, som ved Kongelig Resolution af 21de December 1872 er bifalt, Angående Understøttelse af Statskassen til afdøde Distriktslæge i Frostens Lægedistrikt Jonas Collin Boyes efterladte 6 Børn » (1).

I stortingsproposisjonen siteres sognepresten i Frosten prestegjeld, amtmannen i Nordre Trondhjems Amt, distriktslegen i Stjørdal samt Herredsstyret i Frosta. Alle beskrev Boye som usedvanlig pliktoppfyllende,

kristeligsinnet og medfølelse. Hans pliktoppfyllende embetsutøvelse var selve årsaken til at han hadde blitt smittet og at forløpet ble fatalt:

«Skjønt selv meget syg, ydrer Distriktslægen, vedblev Boye at røgte sin Embedsgjerning, indtil han segnede hen paa Dødsleiet; havde han skaanet sig, tilføyes der, og i tide kunnet erholde Hjælp, vilde hans Liv maaske have været sparet» (1).

Amtmannen understreket at Boye ikke bare på grunn av sin nidkjære og samvittighetsfulle legegjerning, men også på grunn av sin hederlige karakter nøt alminnelig aktelse og anerkjennelse. Herredsstyrets menn la til at han hadde vært «mer enn almindelig gavmild mod de Fattige».

Likevel – eller kanskje derfor – sto det dårlig til med finansene. Sognepresten beskrev familiens bolig som en «temmelig indkneben Leilighed» (1). Barnas morfar, den forhenværende sognepresten, mente det knapt ville være noe igjen til barna etter at kreditorene hadde fått sitt.

«Departementet understreket at det var i samfunnets interesse at legene var villige til å risikere livet for sine pasienter»

Den 21. desember 1872 vedtok Kongen i statsråd å anbefale at Stortinget bevilget 20 spesidaler i årlig støtte til hvert av barna inntil de fylte 18 år (1). Totalt utgjorde dette 120 spesidaler, som departementet «underdanigt bemærket» at Stortinget fra 1862 hadde bevilget enker etter distriktsleger «der ere omkomne ved Ulykkestilfælde paa Embedsreiser, eller have tilsat Livet som følge af Sygdom, paadraget under udøvelsen af deres Kaldspligter» – enten så lenge enken hadde omsorg for mindreårige barn, eller «uden saadan Begrænsning».

Departementet understreket at det var i samfunnets interesse at legene var villige til å risikere livet for sine pasienter: «De samme grunde, der have foranlediget Tilstaaelsen af deslige Pensioner – at vedkommende Embedslæge er død under eller formedelst Opfyldelsen af sine Embedspligter, og at det er i det Offentliges Interesse, at Distriktslægenes Pligtfølelse styrkes ved bevidstheden om, at det er Udsigt til, og Staten i Tilfælde ikke vil unddrage sig at komme deres værdige og trængende Efterladte til Hjælp» (1).

Departementet minnet om at Stortinget også hadde bevilget støtte til andre embetsmenns etterlatte barn: I 1851 bevilget Stortinget 120 spesidaler i året til de seks mindreårige barna til professor i kjemi Moritz Thaulow (1812–50), som hadde mistet begge side foreldre i løpet av kort tid (1).

Jaabækianisme

Stortingets Gage- og pensjonskomite anbefalte i februar 1873 forslaget om støtte til de etterlatte barna (8). Ett av komiteens medlemmer, Søren Jaabæk (1814–94) fra Lister og Mandal, stemte nei. Jaabæk kjempet for å redusere offentlige utgifter, og stemte alltid mot embetsmenns pensjoner – derav tilnavnet «Neibæk» og uttrykket «Jaabækianisme» om offentlig smålighet (9).

Jaabæk påpekte at lignende sørgelige skjebner rammet tusenvis av andre barn uten at det var snakk om støtte fra statskassen. Han godtok ikke embetsmenns særstilling:

«Embedsgjærningen er paa sin Maade et Handværk eller Arbeide, som Vedkommende har valgt hellere end noget andet Arbeide. Han gjør det for at gjøre sig selv og sin Familie en Tjeneste. Er det et Embede, som virkelig behøves, da gavner han Staten paa sin Maade ligervis som Fiskeren bringer Ting frem af havets Skjød. Fiskeren gjør sig selv og Familien en Tjeneste, men gavner ogsaa Staten. Ingen af dem opofrer sig egentlig for Staten eller Almenheden; thi Hovedhensigten er, at de tjener sig selv» (8).

Hvor mye utgjorde Stortingets støtte? Én spesidaler ble i 1875 erstattet med fire kroner. Støtten til hvert av barna utgjorde således 80 kroner per år, noe mer enn årslønna til en tjenestejente og noe mindre enn årslønna til en tjenestekar på landet. Drøyt 150 000 personer – om lag åtte prosent av befolkningen – fikk støtte av fattigvesenet. Fattigvesenets inntekter var drøye fem millioner kroner, tilsvarende 35 kroner for hver enkelt trengende eller 86 kroner per hovedforsørger –altså omtrent det samme som bidraget til hvert av barna (10).

Hvordan gikk det med barna?

Søknaden som morfaren sendte til amtmannen, ga lite håp om at barna kunne motta vesentlig hjelp fra slekten: «Ansøgeren, der ikke selv er i den Formuesforfatning at han kan overtage Børnenes Forsørgelse, er heller ikke kjent med at andre nærmere Slægtninge er i en saadan Stilling, at man med Rimelighed kan stille nogen Fordring til dem om nogen væsentlig Hjælp, da de selv har mange Børn at sørge for» (1).

Figur 2 Ragnvald, Ivar, Einar og Astrid Boye. Foto Hans Maartmann, via Oslo Museum / CC CC0 1.0

Så dårlig sto det neppe til. Da Stortinget behandlet saken, hadde Jonas' bror, som var sogneprest i Moss, tatt Astrid og Ragnvald som pleiebarn (1). Einar ble pleiebarn hos Jonas' søster (Ellen Bruun, personlig meddelelse). De tre andre fikk pleieførelde utenfor slekten. Ut fra det etterkommere kan fortelle og folketellingen i 1875, ser de likevel ut til å ha kommet til gode pleiefamilier: Jonas Emil og Dagny hos kjøpmann Tobias Müller i Bergen, og Ivar hos forretningsmannen Alexander Pettersen i Kristiania. Pettersen døde i 1882. Ivar var da 13 år og fulgte med da enken Marena Christine Pettersen (1846–

1924) i 1884 giftet seg med teologen Otto Jensen (1856–1918), som med tiden ble kirkeminister og biskop samt far til den kjente biskopen Eivind Berggrav (1884–1959).

Denne lille beretningen gir et glimt inn i velferdsstatens spede begynnelse. Livet var skjørt og sikkerhetsnettet ingen selvfølge. Vi kan neppe fullt ut fatte fortvilelsen Christiane Emilie må ha følt da hun skjønnte at også hennes liv ebbet ut. Heldigvis minner fortellingen oss om at det finnes håp: Det gikk bra med barna hennes. De fleste fikk egne barn. Flere etterkommere har blitt leger. Dagnys sønn Tobias Müller Gedde-Dahl (1903–94) ble generalsekretær i Nasjonalforeningen for folkehelsen, mens barnebarnet Dagfinn Gedde-Dahl (1937–2016) ble president i Legeforeningen.

Figur 3 Dagny Boye Müller. Foto: Marcus Selmer, via Oslo Museum / CC CC0 1.0

Det finnes et bilde fra 1883 av de fire barna som vokste opp rundt Kristiania (figur 2), og et av Dagny fra 1882 (figur 3). De er alle vakre og velkledde og blikket virker fast. Jeg liker å tenke at de ser fortrøstningsfullt mot framtiden.

Hvor mye betød bevilgningen fra Stortinget? Jeg vet ikke. Det viktigste var antagelig at gode og ansvarlige mennesker tro til. Dessverre fikk ikke Christiane Emilie vite det.

Takk til Rolf Aaberge for hjelp med å finne offentlig statistikk og til Ellen Bruun for slektsopplysninger.

REFERENCES

1. Stortinget. Sth Prp. no 22 (1872). Angaaende Understøttelse af Statskassen til afdøde Distriktslæge i Frostens Lægedistrikt Jonas Collin Boyes efterladte 6 Børn. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1873&paid=2&wid=a&psid=DIVL631> Lest 24.1.2024.
2. Statistisk Aarbog for Kongeriket Norge. Første aargang. Kristiania: Det Statistiske Centralbureau, 1881: 31.
3. Kiær F. Norges Læger i det 19. Aarhundrede. Christiania: Alb Cammermeyer, 1873: 50–1.
4. Geni. Jonas Collin Boye. <https://www.geni.com/people/Jonas-Boye/6000000021236753410> Lest 24.1.2024.
5. Christiansen PR. Frostaboka. Bind IV. De nære hundreåra: Bygdehistoria etter 1837. Frosta: Frosta historielag, 1997
6. Statistiske Oversigter. Rèsumè Rétrospectif 1914. Kristiania: Det Statistiske Centralbureau, 1914: 40.
7. Trosdahl K. Utviklingen av offentlig tjenestepensjon i Norge. <https://nft.nu/nb/utviklingen-av-offentlig-tjenestepensjon-i-norge> Lest 9.2.2024.
8. Stortinget. Indst. S. No. 10 (1873). Indstilling fra Gage og Pensjonskomiteen angaaende den Kongelige Propoition om Understøttelse til afdøde Distriktslæge Boyes 6 Børn (Sth. Prp No. 22). https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1873&paid=2&wid=a&psid=DIVL489&pgid=a_0335 Lest 24.1.2024.
9. Mardal M. Søren Jaabæk. https://snl.no/Søren_Jaabæk Lest 24.1.2024.
10. Statistisk Oversigt over Kongeriket Norge. Sjette Aargang 1885-1886. Kristiania: Det Statistiske Centralbureau, 1886: 39.

Publisert: 18. mars 2024. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.24.0066
Mottatt 30.1.2024, godkjent 9.2.2024.

